

Sobre la història i l'extensió de la norma de convergència lingüística a Catalunya²⁰

F. XAVIER VILA I MORENO
MIREIA GALINDO SOLÉ

A mitjan anys 1920, dues joves catalanes, Rosa S., mestra de castellà, i una amiga seva anaven amb tren cap a Barcelona. Durant el trajecte, un jove cansalader intentà establir-hi relació, i elles, per defugir-lo, es posaren a parlar en castellà partint de la base, encertada, que el xicot amb prou feines s'hi sabia expressar. Tot d'una, en adonar-se que s'acabava el trajecte, l'amiga exclamà: «Ai tu mira, que ja som a l'estació!». Sorprès, el cansalader va dir: «Ah, però que parlen català?». I Rosa S. respongué: «Parlar-lo sí que el parlem, però entendre'l, no».

Anècdota familiar transmesa per Rosa Moreno.

Introducció

Aquest article planteja les moltes llacunes de coneixement existents en relació amb el procés de bilingüització i d'implantació de les normes d'ús lingüístic que la van afavorir al llarg del segle xx. Concretament, el treball intenta aportar llum sobre l'abast del seguiment d'aquella norma fins a final del segle passat, just abans que les *noves immigracions* transformessin significativament el panorama sociolingüístic del país, i quan, després de 20 anys de polítiques lingüístiques de recuperació del català, començava a sortir de les escoles la primera generació educada majoritàriament en català. Per fer-ho, a banda de repassar les principals fonts microsociolingüístiques, analitza la implantació dels usos lingüístics mitjançant els resultats d'una recerca de base observacional duta a terme al final de la dècada de 1990.

L'article conclou que resulta erroni qualificar de *tradicional* la norma de convergència cap al castellà, com si aquest fos el comportament majoritàriament implantat en les societats catalanòfones des de temps immemorial, i argumenta que les pràctiques lingüístiques divergents d'aquesta norma, tant per manca de competència en català com per resistència conscient al procés de substitució lingüística, deuen haver tingut un seguiment força més ampli del que tot sovint ha deixat entendre la recerca microsociolingüística recent.

1. A propòsit de la implantació *tradicional* de la norma de convergència cap al castellà

Contràriament al que podria pensar-se, encara avui la història de l'extensió del coneixement i l'ús interpersonal del castellà als territoris de llengua catalana és un procés conegut de manera parcial i fragmentària. La major part de les obres que s'han ocupat de la història sociolingüística dels territoris de llengua catalana moderna i contemporània han tendit a prioritzar l'estudi dels usos formals, amb uns plantejaments que, o bé privilegiaven les vicissituds experimentades per la llengua literària, o bé es concentraven en les polítiques lingüístiques que van conduir a l'expulsió del català dels àmbits institucionals i els intents de contrarestar-les (veg., per exemple, Ferrer 1986; Pueyo 1987; Benet 1995; Anguera 1997; Boix 2004; Ferrando i Nicolás 2005; Marfany 2008). Gràcies a aquestes recerques coneixem amb certa precisió en quin moment i de quina manera es va anar introduint la llengua castellana en les instàncies governatives, en la producció cultural, en el món de l'Església o fins i tot com a llengua vehicular a l'escola, i quins van ser els debats i les iniciatives per tal de capgirar el procés de substitució en els àmbits culturals. Tanmateix, a hores d'ara continuen essent

¹ Aquest estudi ha estat possible gràcies al projecte Resocialització i llengües (RESOL): els efectes lingüístics del pas de l'educació primària a secundària en contextos plurilingües (HUM2006-05860) i el Grup d'Estudi de la Variació (2009 SGR 521).

minoritàries les contribucions que ens permetin entendre dos dels aspectes centrals del conflicte lingüístic històric entre el català i les llengües estatals: d'una banda, quin va ser el ritme de l'extensió del coneixement efectiu del castellà, el francès i l'italià en el conjunt de les societats catalanòfones; d'una altra, quin va ser el procés —quan i com— pel qual aquestes llengües van sobreixir dels àmbits més formals en què els havia instal·lat l'acció dels aparells estatals, i van anar infiltrant-se en les relacions interpersonals privades de la majoria de la població.²

En realitat, a hores d'ara només tenim una idea genèrica del moment històric en què una majoria substancial de la població de cada territori catalanòfon va passar del monolingüisme en la llengua pròpia del país a un estadi de bilingüisme més o menys incipient, quan va començar a entendre majoritàriament les llengües estatals o quan va assolir-hi una mínima capacitat d'expressar-se. Tot i que no coneixem cap obra que hagi resseguit fil per randa el procés de bilingüització social de les societats de llengua catalana, són relativament nombrosos els testimonis de monolingüisme en la llengua del país fins a dates prou recents (veg. exemple 1).³

(1) Monolingüisme al Pla de l'Estany a mitjan segle xx
«L'any 1949, deu anys d'acabada la Guerra Civil, la inspectora de l'escola de Sant Miquel de Campmajor, a l'actual comarca del Pla de l'Estany, escriu en el llibre de *Visitas de Inspección* que no s'ha pogut entendre amb els nens perquè només parlen català.» (Marquès 2001: 99)

En aquest sentit, és molt possible que els darrers adults socialitzats al país i sense capacitat d'expressar-se en castellà fossin els detectats per Martín Zorraquino *et al.* (1985) a la Franja a mitjan anys 80.

I és que, encara que el castellà i les altres llengües estatals haguessin anat ocupant posicions en els àmbits governamentals, part de l'Església i de l'alta cultura fins i tot des d'abans de l'annexió a Castella que representen els decrets de Nova Planta, i per més que les capes dirigents s'haguessin castellanitzat en diversos indrets del país, tot fa pensar que el moment de bilingüització massiva de les societats catalanòfones és força més recent. En realitat, si hem de fer cas d'estimacions com les que Joan Coromines establí per a l'any 1950, probablement cal ubicar el moment de bilingüització majoritària, tot i que encara molt desequilibrada

en favor del català, no gaires anys abans de la Guerra Civil Espanyola.

«Els més educats parlen el castellà amb un accent fort i inconfusible, i els altres és ben clar que solament se'n serveixen amb treballs i molt sovint en forma ben incorrecta; en resta encara un bon nombre, no menys d'un 20 %, sobretot dones, que no el saben parlar, i cosa d'un 5 % (en zones apartades) que a penes l'entenen.» (Coromines, 1982 [1954]: 13)

Les llacunes de coneixement en aquesta àrea resulten especialment preocupant per dos motius principals. El primer és que, per motius estrictament temporals i biològics, els darrers testimonis directes del procés d'aprenentatge del castellà a casa nostra estan a punt de deixar-nos per sempre, i s'enduran amb ells les seves memòries personals de com va anar tot el procés. Si no s'hi posa remei —i treballs com el de Montoya (1996, 2000) mostren que tampoc no calen recursos desmesurats per obtenir resultats molt estimables— aviat no quedaran testimonis d'aquest episodi central de la nostra història sociolingüística. Certament, sempre resulta possible mirar de reconstruir el procés a partir dels testimonis escrits, ja siguin literaris o d'altres menes, però aquesta via de reconstrucció del passat queda molt més subjecta a la indeterminació i la interpretació; n'hi ha prou que el lector recordi les múltiples interpretacions que ha tingut, al llarg de la història, la famosa sentència d'Antoni Capmany en el sentit que el català era «*una lengua muerta para la república de las letras*». També resulta igualment possible la reconstrucció del passat recent partint de dades contingudes en treballs empírics disponibles, com va fer Vila (2004) en relació amb el context demolingüístic previ a la Guerra Civil partint de les dades dels nats a Catalunya de més edat recollits a l'Enquesta dels Usos Lingüístics (2003). Però aquestes dades tenen els seus límits, i no solen contenir moltes de les preguntes que només poden respondre els protagonistes del procés.

Aquest dèficit historiogràfic té, d'altra banda, una transcendència social actual molt important. D'uns anys ençà, les elits espanyoles s'han aplicat a reconstruir el passat de tots plegats per tal de presentar l'expansió del castellà a l'Estat espanyol com el resultat no pas de cap imposició, sinó d'un desig i una necessitat per part dels no-hispanòfons, i per tal de fer remunerar l'arrelament social del castellà als territoris de llengua catalana a un origen gairebé immemorial (vegeu-ne un exemple conspicu a Lodares 2000). Totes dues operacions s'adrecen a afeblir la legitimitat del català al seu territori en tant que llengua pròpia del país. En aquest context, no escapa a ningú que recollir el màxim possible de testimonis de primera mà de com va anar el procés de debò sobre el terreny esdevé una tasca de valor incalculable per al futur de la llengua catalana.

2 En aquest sentit, és llàstima que els aspectes més empírics localitzables en obres com les d'Aracil (1968) o Ninyoles (1969, 1971) no tinguessin una continuació més sòlida en la sociolingüística catalana.

3 Estrictament es tractava més aviat de catalanòfons bilingües només receptius en castellà.

Les vaguetats que envolten el procés d'extensió del coneixement del castellà als països de llengua catalana del sud de les Alberes es multipliquen a l'hora d'establir el procés de la seva infiltració en els usos interpersonals de la majoria de la societat. Encara que *grosso modo* es pot presumir que els dos processos van seguir camins paral·lels, resulta molt difícil d'estimar en quin moment històric precis es pot afirmar que la majoria de la població autòctona es va incorporar a l'ús actiu de l'idioma de l'Estat en alguna o algunes situacions. I aquí és on la manca de dades empíriques —observades o declarades— fa difícil de reconstruir el nostre passat més recent. Els estudis sobre les pràctiques idiomàtiques als territoris de llengua catalana no comencen a prendre certa volada fins al darrer quart del segle xx. I tots aquests estudis han anat constatant que en aquest període és hegemònica, en termes generals, una pauta de comportament denominada la *norma de convergència cap al castellà*, entesa com una norma pragmàtica que delimita de manera general l'etiqueta lingüística referent a la tria i alternança de llengües (veg. Woolard 1989, Boix 1993, Vila 1996, Galindo 2006). D'acord amb aquesta norma, les tries lingüístiques en una conversa estarien determinades per la combinació de les llengües familiars dels interlocutors: la norma preveu que els catalanoparlants se serveixin del català per parlar entre ells —usos endogrups— i es passin al castellà per adreçar-se als castellanoparlants, és a dir, en els usos intergrupals; per la seva banda, la norma autoritzaria els castellanoparlants a mantenir el castellà independentment de la llengua familiar de l'interlocutor.

Ara bé, el fet que aquesta norma sigui prevalent encara avui dia no vol pas dir que hagi estat practicada des de temps immemorial. Si la bilingüització social va generalitzar-se al llarg del segle xx, per lògica, la convergència cap al castellà només pogué anar-se imposant al llarg del segle xx. I aquest procés de canvi de les inèrcies que duïen a emprar el català per defecte sembla haver estat força més costós del que de vegades s'assumeix. De fet, els exemples anecdòtics que mostren el no-seguiment d'aquesta norma són nombrosos, ja sigui per simple incapacitat de seguir-la per manca de competència en castellà —el que podríem denominar *no-convergència per incompetència*—, com en l'exemple ja ressenyat, ja sigui per compromís actiu i resistència a les polítiques estatals, com en l'exemple 2, que podem denominar *no-convergència per lleialtat lingüística*, apel·lant a la noció de lleialtat lingüística de Weinreich (1953)⁴:

- (2) Entrevista d'Antoni Gaudí amb un funcionari de la policia
P: ¿Cómo se llama usted?

G: Antoni Gaudí.

P: ¿Qué edad tiene usted?

G: 71 anys.

P: ¿Qué profesión?

G: Arquitecte.

P: Pues su profesión le obliga a usted a hablar en castellano.

G: La profesión d'arquitecte m'obliga a pagar contribució i ja la pago però no a deixar de parlar la meua llengua.

(Crexell 1987; extret de Boix i Vila 1998: 247)

És molt probable que fos al llarg de la dictadura franquista que la norma de convergència cap al castellà —o *de subordinació del català*, com també se l'ha anomenada; veg. Vila (1996)— esdevingués majoritària. En aquest sentit, fóra convenient d'establir una certa cronologia de la bilingüització social durant aquest període més afinada que la que tenim. Cal no oblidar que el règim franquista féu del castellà l'única tria possible en les comunicacions formals i imposà aquesta tria de manera sistemàtica (cf. Benet 2005). També fou durant aquest període que els nous mitjans de comunicació audiovisuals de masses, obligatòriament en castellà, van anar ampliant la seva penetració en la vida social i familiar del país. Igualment, aquest fou també el moment en què l'escola obligatòria i en la llengua oficial de l'estat va començar a enquadrar la totalitat de la població autòctona. Si a això s'hi suma que aquest va ser també el període en què es van produir les grans immigracions hispanòfones del segle xx, el resultat és que durant el franquisme, per primera vegada a la història, pràcticament tots els catalanoparlants del sud de les Alberes van veure's exposats a un contacte intens i cada cop més quotidià amb el castellà i amb castellanoparlants nadius. En un context així, amb el català bandejat de les institucions i de l'escola i el castellà com a única llengua institucional, no és estrany que la tendència a convergir cap al castellà guanyés terreny, anés superant les inèrcies —aquestes sí, tradicionals— que empenyien a la integració lingüística dels nous vinguts, i esdevingués predominant, sobretot en les generacions de catalanoparlants més joves i bilingüitzades.

Ara bé, el fet que la convergència hagués esdevingut majoritària a la fi del franquisme no hauria de fer creure que, ni en els moments més durs del franquisme, aquesta norma hagués estat granfítica i universalment seguida. N'hi ha prou de revisar amb cert esperit crític les dades d'integració lingüística de la immigració espanyola proporcionades pel cens de 1975 de la província de Barcelona per tal de constatar que a les acaballes del franquisme, abans de començar cap procés de normalització, ja hi havia un percentatge significatiu de persones vingudes de fora que havien après el català, i fins i tot que l'havien adoptat com a llengua a la llar (veg. taula 1).

4 Certament, les dues motivacions per a la no-convergència poden escaure's de manera coincident.

Taula 1. Comarques de la província de Barcelona: coneixement i ús del català dels immigrants provinents dels països no catalans de l'Estat espanyol. 1975

	<i>Immigrants espanyols sobre la població total %</i>	<i>Entenen el català %</i>	<i>El saben parlar %</i>	<i>El tenen com a llengua familiar %</i>
Osona	16,0	82,2	34,3	15,1
Berguedà	18,4	78,3	32,3	12,2
Alt Penedès	21,3	63,9	26,1	11,3
Bages	25,2	76,5	32,1	11,8
Anoia	28,6	67,1	24,9	11,3
Maresme	32,7	63,4	27,1	10,0
Garraf	34,1	59,0	21,4	8,3
Vallès Oriental	37,2	59,4	22,2	6,4
Vallès Occidental	39,1	54,4	18,3	6,0
Baix Llobregat	46,2	45,0	13,0	4,3
Barcelonès (sense Barcelona)	47,2	45,2	12,7	4,1
Total de la província (sense Barcelona)	39,9	52,1	17,1	6,0

N = 1.088.413

Font: Reixach (1985: 71)

Tot fa pensar que si més no un percentatge significatiu d'aquestes persones, que havien fet l'esforç d'aprendre una llengua bandejada dels usos institucionalitzats, ho havien fet perquè s'hi havien vist empesos per unes pràctiques poc convergents dels seus interlocutors, com en el cas del conegut empresari del món dels audiovisuals Justo Molinero, nascut a Còrdova el 1949 i arribat amb 17 anys a Barcelona (exemple 3).

(3) Entrevistador: «En arribar a Catalunya, vostè quant va trigar a aprendre el català?»

J. Molinero: «Vaig tenir sort perquè vaig començar a treballar al taller del Pepito Domènech, al costat de la Ciutadella; eren molt catalans. Quan duia set o vuit mesos, ja m'hi defensava. Després em va costar més perquè vaig canviar de feina, però en aquell taller em vaig adonar de la importància de la llengua a Catalunya. M'agradaria parlar-lo millor, però tinc dos fills i a casa sempre es parla en català. Si els catalans m'ajudessin una mica, segurament ho faria millor. I com jo, molta gent. Ara és l'hora del català. Amb les riudes de nous immigrants, han de saber que són a un país que té una cultura i una llengua pròpies i que si l'aprenen tindran més oportunitats.» Entrevista al diari *Avui*, 14 de juny del 2010. < <http://paper.avui.cat/article/politica/188918/justo/molinero.html> >

Sintetitzem, doncs. Malgrat que disposem de poca recerca explícita sobre el tema, tot fa pensar que la pràctica de convergir cap al castellà no va esdevenir majoritària

als territoris de llengua catalana fins al franquisme, tant per manca de competència en aquesta llengua com per resistència d'una part de la població. En tot cas, però, ens manca una cronologia realista d'aquest procés, que sens dubte mostraria grans diferències geogràfiques i socials. Sigui com sigui, el que resulta obvi és que és poc acurat definir la norma de convergència com la norma *tradicional*, com fa Woolard (1992: 85 i seg.). En tot cas, si hi ha hagut alguna norma d'ús veritablement tradicional al llarg dels darrers segles als territoris de llengua catalana, aquesta ha estat més aviat la d'integrar els nousvinguts en català, l'única llengua habitual del país.⁵

2. L'extensió de la norma de convergència cap al castellà a començaments del període autonòmic

Els primers estudis observacionals sobre els usos lingüístics a Catalunya comencen a produir-se a cavall de la transició política i, com hem avançat, constaten el predomini de la convergència cap al castellà. Un dels primers treballs que van avaluar les normes d'ús lingüístic és el de Calsamiglia

5 Cal insistir que, encara que per a bona part de la població de més edat encara viva aquestes línies puguin semblar evidents perquè no són més que la història de la seva vida, hi ha el risc real que, si no es documenta adequadament, la seva memòria es vagi extingint amb el pas del temps.

i Tusón (1980), realitzat el 1978 amb joves del barri de Sant Andreu de Barcelona, una àrea de tradició obrera autòctona amb forta presència d'immigració espanyola del tercer terç del segle xx. Aquest estudi ofereix una sèrie de resultats prou interessants que quadren amb allò que plantejàvem als paràgrafs anteriors. D'entrada, les autores constataren que els grups etnolingüístics homogenis funcionaven en la llengua dominant dels seus integrants, és a dir, que es mantenia la llengua de comunicació endogrupal. Per contra, en els grups més heterogenis, la llengua depenia bàsicament de la competència lingüística dels castellanoparlants presents en la interacció i, sobretot, de la proporció entre catalanoparlants i castellanoparlants: perquè l'ús de català fos major que el de castellà, el percentatge de catalanoparlants havia de ser clarament superior. En altres paraules, en un barri de forta presència castellanoparlant, la norma de convergència semblava predominar tot i que amb excepcions, ja que fins i tot en aquell moment i entorn hi havia sectors de castellanoparlants que assolien certa competència en català i catalanoparlants que se'ls hi adreçaven.

Molt poc després d'aquest treball, la recerca conduïda durant els anys 1979 i 1980 a l'àrea metropolitana de Barcelona per Kit Woolard (1992) sobre comportament i identitat va confirmar moltes de les observacions de Calsamiglia i Tusón. En les interaccions intragrups, s'usava la llengua habitual del grup; en les interaccions intergrupals, se seguia la norma d'adaptació al castellà. Al costat d'aquesta norma, una altra permetia que cada interlocutor fes servir la llengua familiar o d'ús habitual. Aquests tipus d'intercanvis bilingües gaudien de força acceptació segons les opinions expressades, tot i que rarament es duïen a la pràctica, perquè s'associaven a una actitud negativa del catalanoparlant: parlar català amb els qui en tenien un domini inferior era obligar-los a demostrar incompetència.

Aquests dos estudis permeteren constatar que, en començar el règim autonòmic, el manteniment de la llengua endogrupal i el pas al castellà per a relacions intergrupals era la pauta prioritària a la zona de Barcelona. Tanmateix, aquesta norma no era seguida de manera universal i, a més de detectar-se també alguns comportaments divergents, es constatava que pel que fa a opinions no hi havia unanimitat a l'hora d'abonar-la. D'altra banda, el que no es podia mesurar era el grau d'implantació de la norma a la resta del país. Ni les eines, qualitatives, ni els entorns estudiats —la regió metropolitana— no permetien extrapolar amb facilitat a la resta del país, per no dir ja a la resta del domini lingüístic.

Ben aviat van començar a aparèixer altres estudis provinents de regions altres que la ciutat de Barcelona que confirmaven el predomini de la norma de convergència. L'estudi d'Albert Bastardas (1986) a Vilafranca del Penedès, a joves

de 15 a 18 anys, i el treball d'Erill, Farràs i Marcos (1992), realitzat a la població de 14 a 19 anys de Sabadell el curs 1985-1986, van corroborar que els catalanoparlants es passaven al castellà molt més que no pas a la inversa en els contactes intergrupals. Per exemple, a Vilafranca del Penedès només un 8,6 % dels fills de la immigració era interpellat generalment en català, mentre que un 63,2 % era interpellat sempre o gairebé sempre en castellà (Bastardas 1986: 41). Per la seva banda, a Sabadell, més del 75 % dels fills de pares autòctons deia parlar en castellà amb els veïns de parla castellana, mentre que menys d'un 40 % dels fills de pares forans deia emprar el català per parlar amb els veïns de llengua catalana (Erill, Farràs i Marcos 1992: 92).

Ara bé, aquests resultats no són de cap manera unívocs, i de fet permeten diverses lectures. D'entrada, si hom pren en consideració sobretot la norma predominant, es pot argumentar que la pauta de comportament prioritària és la norma de convergència i, per tant, col·legir-ne que la introducció del català a l'escola no estava canviant l'*statu quo* implantat durant el franquisme. Aquesta era la interpretació bàsica dels autors dels estudis. Però sense negar el predomini de la norma de convergència, l'analista també podia fer notar que el percentatge de castellanoparlants que deia emprar el català amb interlocutors catalanoparlants no era en absolut negligible. I aquesta dada permetia, al seu torn, si més no dues lectures: la primera podia atribuir aquesta situació a l'escola, on es detectava el creixement del català fins i tot entre els fills dels forans (Erill, Farràs i Marcos 1992: 92); la segona, més conservadora, podia argumentar que la manca de seguiment de la norma de convergència només era un reflex del fet que la tendència a convergir mai no havia arribat a ser universal. En el fons, l'analista no tenia eines objectives per decantar-se per una o altra solució.

3. Evolució en les normes d'ús?

La idea que s'estava produint un veritable canvi en les normes d'ús va ser posada damunt de la taula pel treball que Kit Woolard va fer set anys després (1987-1988) de la seva primera recerca a Barcelona. Gràcies en part a la seva percepció com a observadora estrangera, l'antropòloga americana va observar que:

«A la Barcelona central el català era, de forma notable, més visible i més audible ara que el 1980. No solament els catalanoparlants natius, sinó també els castellanoparlants eren els causants d'aquest efecte. A més, semblava que el tabú contra la "norma bilingüe" s'estava desgastant. Més d'una vegada vaig sentir converses bilingües (...).» (Woolard 1992: 203)

Simultàniament, Emili Boix (1993) plantejava la hipòtesi del possible canvi d'usos amb el seu estudi sobre els comportaments lingüístics de joves de l'àrea metropolitana de Barcelona que participaven en cursos de formació de monitors d'esplai (1987-1988). Boix va refermar les tendències de comportament ja detectades en les comunicacions intragrups, això és, un ús majoritari de la llengua familiar comuna. Però pel que fa a les tries lingüístiques en comunicacions intergrupals, Boix va creure detectar un marge més ampli de llibertat d'actuació: la norma de convergència cap al castellà convivía amb una altra que afavoria l'ús del català en contextos que li eren favorables, com era el curs de monitors d'esplai, activitat percebuda com a institucionalitzada i associada al català. Boix afirmava que, en molts casos, l'opció per un o altre idioma depenia de la projecció d'identitat que els parlants volien fer d'ells mateixos i de la representació que es feien de la dels altres. En qualsevol cas, l'autor creia percebre una major llibertat en les tries de llengües en les interaccions intergrupals, de manera que «triar la llengua aliena al grup propi no vol dir trair-lo» (Boix 1993: 205). A la pràctica, el marge de llibertat d'actuació assenyalat per Boix es traduïa en un relaxament de la norma d'adaptació al parlant castellanoparlant i en un major ús del català, però no necessàriament en un augment de les converses bilingües.

Gairebé al mateix temps –durant el curs 1988-1989–, Luci Nussbaum analitzava les tries de llengua dels participants en un programa de reciclatge per a mestres de francès (Nussbaum 1992). Certament, el context analitzat s'allunyava de la mitjana del país, ja que es tractava d'uns professionals de l'ensenyament especialitzats en la docència d'una llengua estrangera, però els seus resultats permetien una lectura en clau més general. Si bé les activitats formals es realitzaven prioritàriament en la llengua *profesional* del col·lectiu, les activitats informals es desenvolupaven més en català que no pas en castellà. El fet que el català fos la llengua habitual de les institucions educatives en què treballava l'alumnat del curs, i que els formadors del programa haguessin optat per aquesta llengua en les explicacions que no eren en francès, afavoria probablement aquesta tria. Certament, s'observaven algunes alternances cap al castellà quan el destinatari de la interacció era castellanoparlant, però la convergència cap al castellà en aquests casos no es produïa sempre ni de manera automàtica, ja que en algunes ocasions també s'observaven negociacions de llengües o convergència cap al català. En tot cas, com en l'estudi de Boix, escassejaven les converses bilingües en què cada interlocutor mantenia la seva llengua inicial.

Aquesta escassetat de converses bilingües va ser corroborada poc després en l'anàlisi que Pujolar (1993) va fer de

les interaccions en una sala d'ordinadors d'una universitat catalana el 1991. En aquest treball es constata un predomini dels intercanvis monolingües enfront dels bilingües, que només representaven 2 intercanvis dels 519 analitzats. D'altra banda, Pujolar també assenyalava l'estabilitat de les tries: la llengua de les interaccions intergrupals acostumava a ser la que s'havia establert a l'inici de cada relació, és a dir, no canviava al llarg del temps ni es negociava en cada nou intercanvi comunicatiu.

Tots aquests treballs, especialment els de Woolard i Boix, posaven damunt de la taula la possibilitat que potser alguna cosa s'estava movent en el terreny de les normes d'ús. En el treball de Woolard, Boix i Nussbaum es coincidia que la convergència cap al castellà no era universal, i tots suggerien la possibilitat que, si més no en certs contextos, els castellanoparlants s'estaven incorporant a l'ús actiu del català. Això sí, els autors dissentien en la volada que podien estar prenent les converses bilingües. D'altra banda, es constataren que hi havia certa distància entre les opinions i els comportaments.

4. L'estudi de les pràctiques lingüístiques en context escolar

Els anys 90 van veure una petita florida de recerques destinades a comprendre l'organització de les pràctiques lingüístiques en context escolar. En la mesura que els centres educatius eren la institució en què més s'havien modificat els usos lingüístics institucionals, i en la mesura que l'escola estava modificant efectivament el repertori lingüístic de les noves generacions, tot incorporant-hi el català de manera generalitzada com a L2 quan aquesta no era la llengua inicial, calia esperar que infants i adolescents mostressin si més no símptomes de modificació de les normes de tria lingüística.⁶

La primera recerca d'aquest tipus fou la que Xavier Vila va realitzar observant i enregistrant els usos lingüístics quasi espontanis –en interaccions a l'hora del pati, en sortides escolars, en passadissos, etc.– de l'alumnat de 5è i 8è d'EGB d'un centre de Santa Coloma de Gramenet el curs 1991-1992 (veg. Vila 1996). En aquesta investigació es va constatar que el comportament lingüístic de l'alumnat estava força condicionat, d'una banda, per la llengua familiar del parlant i del destinatari i, de l'altra, pel tipus d'interlocutor (mestres

6 Val a dir que durant aquest període hi ha altres recerques que, com Querol 2004, se serveixen de poblacions escolars per a l'estudi de les dinàmiques sociolingüístiques. Tot i l'interès d'aquests treballs, aquí no les abordarem per tal com no entren en l'anàlisi de les normes de tria i alternança de llengües.

o companys) (Vila 1996, 1998a, 1998b). Entre l'alumnat prevalia la norma de convergència, que l'autor anomenava *de subordinació del català* en tant que reflectia la posició a què havia estat reduïda la llengua del país en el procés de minorització. Seguint aquesta norma, els castellanoparlants inicials usaven el castellà per parlar amb els altres companys, mentre que els catalanoparlants i els bilingües familiars optaven pel català o el castellà segons la llengua de l'interlocutor. També es van detectar alguns casos d'infants que no seguien la norma de subordinació; en aquest darrer cas, no es produïa una conversa bilingüe, sinó que el castellanoparlant optava pel català. Ara bé, en la mesura que l'equip docent s'adreçava als nens quasi exclusivament en català, i aquests es relacionaven amb els mestres majoritàriament en català, l'autor descriu el comportament dins el centre educatiu com la *versió escolar de la norma de subordinació del català* (Vila 1996: 298). Amb tot, es corroborava la preferència per les converses monolingües, en una llengua o en una altra, que ja s'havia identificat en la majoria d'investigacions anteriors.

El curs escolar 1992-1993, Mena, Serra i Vila (1994) van registrar la parla de l'alumnat de 13 a 14 anys de quatre escoles de Catalunya i van observar que, com més classes s'impartien en català i més catalanoparlants hi havia a les aules, més s'utilitzava aquesta llengua, i que l'alumnat catalanoparlant convergia més amb els interlocutors castellanoparlants que a la inversa. Poc després, Ignasi Vila (1995) va matisar algunes d'aquestes conclusions i destacava que la situació sociolingüística de la zona on se situava l'escola influïa força en els usos lingüístics:

«(...) en aquelles zones en què el català té una presència social important, els escolars de 14 anys de llengua familiar catalana que assisteixen a programes de catalanització màxima no canvien de llengua quan interactuen amb escolars de llengua familiar castellana. I, a la vegada, aquests últims fan del català un ús important (...)» (Vila 1995: 96)

El curs 1995-1996, Unamuno (1997) va analitzar les interaccions a l'aula entre mestra i alumnat en una escola d'immersió⁷ del Gornal (l'Hospitalet del Llobregat), un barri de classe treballadora i molt majoritàriament castellanoparlant. A grans trets, tant la docent com els infants usaven el català en els esdeveniments programats amb finalitats metalingüístiques. En els esdeveniments programats amb finalitats explicatives i de contingut, el comportament de la mestra

i el dels infants divergia: la mestra parlava en català, tot i que alternava cap al castellà quan creia que perillava la comprensió del missatge i segons l'alumne a qui es dirigia; l'alumnat hi participava principalment en castellà (i només de vegades en català). En els esdeveniments no programats, tots els participants usaven el castellà. En altres paraules, en aquest centre ni tan sols no s'havia arribat a establir la versió escolar de la norma de subordinació, ja que l'alumnat no usava el català ni tan sols amb els docents que l'empraven. Per tant, en aquest context sociolingüísticament extrem sí que es detectaven converses bilingües, sobretot en les interaccions docents.

L'any 2000, Rosselló (2002) va quantificar els usos lingüístics de l'alumnat de 6è de primària d'una escola situada en la zona més castellanitzada de Sant Andreu del Palomar, a Barcelona, produïts en diferents àmbits escolars. En aquest estudi es va observar que les converses intragrupsals es resolien exclusivament en la llengua familiar dels participants en les interaccions i que els bilingües familiars s'assimilaven completament al comportament lingüístic dels castellanoparlants. Ara bé, en les interaccions intergrupals, el castellà era la llengua exclusiva o majoritària del 56,2 % de les converses, i el català hi era predominant en el 38,6 % dels casos. No es va observar cap conversa en què els participants divergissin lingüísticament.

5. Les tries lingüístiques a l'hora del pati: el projecte «Escola i ús»

A final de la dècada dels 90, Xavier Vila va dirigir, amb el suport de diverses institucions,⁸ un projecte d'anàlisi dels usos lingüístics denominat «Escola i ús» (vegeu Vila i Vial 2000, Galindo 2006 i Galindo i Vila 2008). Centrat en l'estudi de les produccions lingüístiques d'alumnes de sisè de primària, l'interès principal d'aquest projecte va ser que, tot i emprar una mostra de dimensions considerables, a diferència dels treballs demolingüístics habituals, l'estudi no se serví de dades declarades, sinó observades i enregistrades, de manera que aquest projecte va acumular un corpus força significatiu d'interaccions entre infants i preadolescents que permeten estudiar-ne els usos interpersonals amb iguals.

7 Recordem que les escoles d'immersió tenien en aquell moment almenys un 70 % d'alumnat de llengua inicial diferent del català.

8 Aquest projecte va rebre suport del Ministeri de Ciència i Tecnologia (Projecte PB98-1175 «Nuevas dinámicas sociolingüísticas en Cataluña: las interrelaciones entre las políticas públicas y los comportamientos lingüísticos privados»), del Departament d'Universitats i Societat de la Informació (2001-SGR-00004 «Grup d'Estudi de la Variació») i del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

5.1. El disseny de la investigació

La recerca va fer-se en 52 escoles de tot Catalunya (tret de la Vall d'Aran, deixada al marge per l'especificitat idiomàtica), seleccionades d'acord amb tres criteris:

1. *La condició lingüística ambiental.* El percentatge de persones que declaraven saber parlar i entendre català en el cens lingüístic de 1996 va permetre distingir cinc zones d'ubicació de les escoles, ordenades de menys a més coneixement de català.
2. *La condició lingüística del centre.* Segons el percentatge d'alumnat catalanoparlant que assistia als centres, es van establir tres categories: escoles que comptaven amb més del 70 % d'alumnat catalanoparlant, centres en què aquest grup lingüístic familiar superava el 30 % però no sobrepassava el 70 %, i escoles amb menys del 30 % d'alumnat catalanoparlant.
3. *La condició lingüística de la docència.* Es van diferenciar escoles que impartien pràcticament tot l'ensenyament en català i centres que se servien tant del català com del castellà com a llengua de la docència, segons diferents tipologies de bilingüisme.

En cada centre es van aplegar tres tipus de dades:

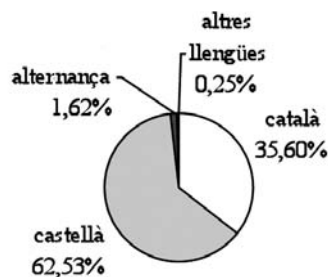
- a) Dades declarades sobre usos lingüístics dels informants (mitjançant qüestionaris).
- b) Dades experimentals sobre competència lingüística (a partir de proves estàndard de coneixement oral, productiu i receptiu, de català i castellà).
- c) Dades observades sobre les pràctiques lingüístiques dels infants en el context escolar, fora de l'aula però dins del centre educatiu, l'hora del pati (mitjançant l'enregistrament semisubreptici de les converses que mantenien tres alumnes de cada escola —un de catalanoparlant, un de castellanoparlant i un de bilingüe familiar— amb la resta de companys del grup).

El nombre d'escoles analitzades no permet parlar d'una mostra representativa en termes estadístics; tot i així, els materials recollits constitueixen el corpus més extens i complet d'aquestes característiques de què es disposa actualment. Per això, els resultats que en deriven han de ser considerats com a grans tendències, però no poden generalitzar-se de manera immediata al conjunt de la població escolar.

5.2. Tries lingüístiques globals

La transcripció dels enregistraments de les converses informals i el tractament informàtic i estadístic posterior d'aquestes mostres de parla permeten determinar que, al final de la dècada de 1990, les pràctiques lingüístiques dels escolars catalans a l'hora del pati estaven polaritzades entre el castellà i el català (vegeu el gràfic 1).

Gràfic 1. Llengua dels torns de parla emesos⁹

El percentatge de torns de parla emesos en castellà (63 %) era gairebé el doble que el de català (36 %). Els torns amb alternança de codis constituïen una proporció insignificant de les dades (no arriben al 2 %) i els emesos íntegrament en llengües altres que el català i el castellà representaven un percentatge encara menor (menys del 1 %). Els parlants usaven altres llengües de manera anecdòtica: l'anglès i el francès per cantar, l'àrab per elaborar un joc lingüístic i l'alemany apareixia en el corpus tan sols perquè es llegia un breu escrit en aquesta llengua; les altres llengües, procedents de la nova immigració que ja s'havia instal·lat a Catalunya en aquesta època, hi tenien una presència nul·la. Les converses quotidianes es desenvolupaven majoritàriament en català i castellà, les dues llengües que tenien un pes més important, tot i que desigual, en el corpus.

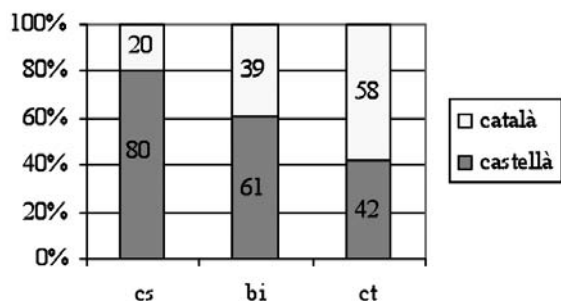
5.3. Tries lingüístiques segons la llengua familiar dels interlocutors

Tant catalanoparlants com castellanoparlants familiars tendien a emetre i rebre més missatges en la llengua apresada a la llar que en l'altra amb què estaven en contacte, però amb proporcions força desequilibrades (vegeu els gràfics 2 i 3): quatre de cada cinc torns que emetien i rebien els castellanoparlants eren en la llengua familiar, mentre que els catalanoparlants només pronunciaven i rebien en català tres de cada cinc torns. El comportament dels bilingües familiars es trobava a mig camí dels altres dos grups lingüístics, tot i que s'acostava més al dels castellanoparlants: produïen i rebien més torns en castellà (tres de cada cinc) que en català.¹⁰

9 Els percentatges han estat construïts sobre una base de 23.638 torns de parla, emesos per infants i adreçats també a infants. Com que no es coneix la llengua familiar de tot l'alumnat enregistrat, en els gràfics posteriors, en què la llengua familiar és la variable independent analitzada, la xifra de torns de parla sobre la qual es construïran els percentatges disminuirà.

10 Les proves estadístiques assenyalen que les diferències observades en les tries lingüístiques dels tres grups lingüístics familiars són significatives (grau de significació a $\chi^2 = 0,000$).

Gràfic 2. Llengua en què emetia els torns de parla cada grup lingüístic familiar

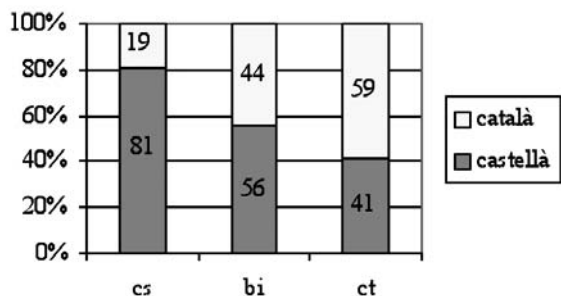

cs = castellanoparlant

bi = bilingüe familiar

ct = catalanoparlant

Gràfic 3. Llengua en què rebia els torns de parla cada grup lingüístic familiar

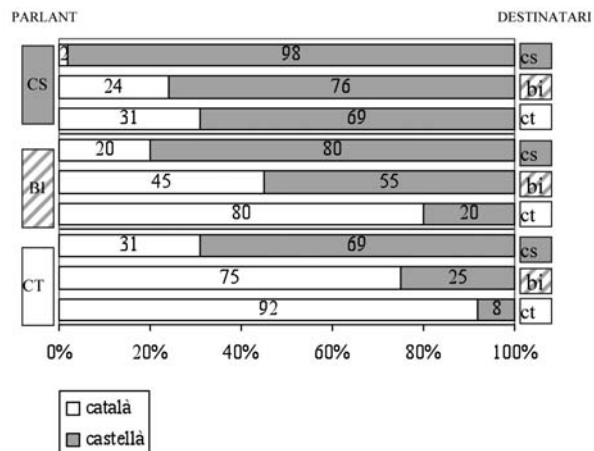
cs = castellanoparlant

bi = bilingüe familiar

ct = catalanoparlant

Els percentatges d'ús anteriors variaven força quan s'analitzen, conjuntament, les llengües familiars dels interlocutors de cada interacció (vegeu el gràfic 4). En termes generals, en les converses entre membres del mateix grup lingüístic familiar, els infants se servien principalment de la llengua familiar: el 98 % dels torns de parla intercanviats entre castellanoparlants es produïen en castellà; entre catalanoparlants, la llengua d'ús majoritari era el català, però en una proporció menor respecte de les interaccions anteriors (el català és la llengua del 92 % dels torns); els bilingües seguien les tendències ja apuntades, amb un comportament que es trobava a cavall entre el dels altres dos grups, però amb un lleuger acostament al dels castellanoparlants: 55 % de castellà vs. 45 % de català.

Gràfic 4. Llengua dels torns de parla que intercanviaven castellanoparlants, bilingües familiars i catalanoparlants

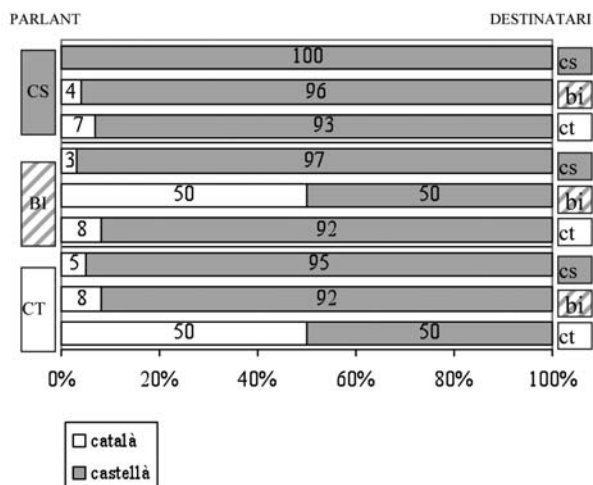
En les interaccions intergrupals, els castellanoparlants se servien progressivament més del català d'acord amb la llengua familiar de l'interlocutor: el 2 % de català que empraven per parlar amb membres del mateix grup lingüístic augmentava fins al 24 % en els torns adreçats a bilingües, i fins al 31 % en les relacions amb catalanoparlants. Les tries lingüístiques dels catalanoparlants seguien tendències semblants pel que fa al castellà: si aquesta era la llengua del 8 % dels torns en les relacions endogrups, en les interaccions amb bilingües ja constituïa el 25 % i representava el 69 % dels torns adreçats a castellanoparlants. Els bilingües s'adaptaven a la llengua de l'interlocutor: parlaven en català als catalanoparlants i en castellà als castellanoparlants en el 80 % dels casos.

Tot indica que hi havia un seguiment de la norma de convergència cap al castellà, encara que de cap manera no se seguia d'una manera granítica: els castellanoparlants no sempre usaven només el castellà, perquè en almenys tres de cada deu torns adreçats a catalanoparlants se servien activament del català; per la seva banda, els catalanoparlants no sempre s'adaptaven automàticament a la llengua dels castellanoparlants, ja que només ho feien en set de cada deu torns de parla. Les diferències en l'ús de la llengua exògena per part de catalanoparlants i castellanoparlants, en les relacions intergrupals, són evidents, però és interessant destacar que l'adaptació dels catalanoparlants no era general, ni el manteniment del castellà en els castellanoparlants automàtic.

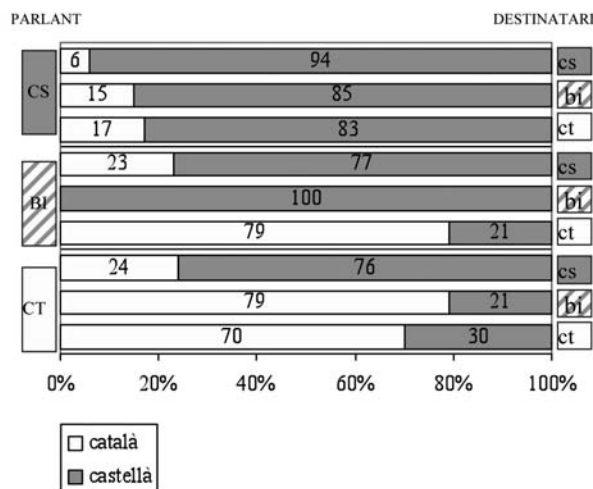
El no-seguiment de la norma de convergència cap al castellà no es produïa amb la mateixa intensitat en tots els contextos analitzats. En les escoles amb menys del 30 % d'alumnat catalanoparlant, la subordinació del català es

via amb força i el castellà arribava a imposar-se en les converses entre catalanoparlants (vegeu el gràfic 5).

Gràfic 5. Interaccions en centres amb menys del 30 % de catalanoparlants

Gràfic 6. Interaccions en centres amb més de 30 % i menys de 70 % de catalanoparlants

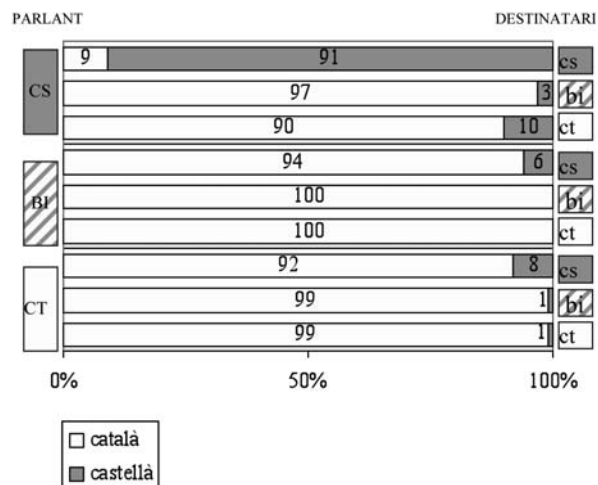

La situació era diferent en els centres amb un percentatge similar de catalanoparlants i castellanoparlants (vegeu el gràfic 6), i les diferències es feien evidents en les escoles en què l'alumnat catalanoparlant superava el 70 %: en aquests centres, el no-seguiment de la norma era molt significatiu (vegeu el gràfic 7).

En aquest darrer tipus de centres, entre el 90 % i el 92 % dels torns entre catalanoparlants i castellanoparlants eren

en català; tot i això, el català no havia penetrat en les interaccions entre castellanoparlants, ja que només el 9 % es desenvolupava en català. Pel que fa als bilingües familiars, el seu comportament s'assimilava al dels castellanoparlants als centres on aquests eren majoria, i al dels catalanoparlants quan aquests tenien una presència majoritària a l'escola. La gradació dels gràfics és la millor il·lustració de fins a quin punt el comportament lingüístic a Catalunya era divers i canviant segons la composició demolingüística del centre escolar.¹¹

Gràfic 7. Interaccions en centres amb més del 70 % de catalanoparlants

11 Els percentatges dels gràfics 7, 8 i 9 s'han de llegir paral·lelament al quadre següent, en què s'inclou el nombre de torns de parla enregistrats en cada tipus d'interacció: no es pot donar la mateixa credibilitat als percentatges d'ús del català en les interaccions entre castellanoparlants en els centres amb menys del 30 % de l'alumnat catalanoparlant (on s'han enregistrat 841 torns de parla) que en els centres amb més del 70 % de catalanoparlants (que només disposa de 44 torns enregistrats).

% de catalanoparlants al centre escolar	Destinatari			
	Parlant	cs	bi	ct
ct < 30 %	cs	841	875	356
	bi	243	22	40
	ct	363	52	26
30 % < ct < 70 %	cs	291	189	452
	bi	208	19	244
	ct	449	285	119
ct > 70 %	cs	44	32	247
	bi	35	14	153
	ct	207	102	484

6. Una interpretació massa simplista de l'evolució dels usos lingüístics?

Com hem vist, les recerques microsociolingüístiques ressenyades aquí tendeixen a partir del supòsit que, abans de la dècada de 1980, el seguiment de la norma *tradicional* de convergència cap al castellà era generalitzat. Les recerques realitzades a partir dels 80 arriben a la conclusió que, tot i que el seguiment d'aquesta norma és *encara* majoritari, *ja* es detecten pràctiques que progressivament se n'aparten, sigui perquè se sent català amb accent castellà, sigui perquè *ara* triar no és traïr, sigui perquè en entorns escolars resulta lícit mantenir el català davant d'un interlocutor castellanoparlant. En altres paraules, de manera més o menys coral, la recerca ha anat construint un relat segons el qual *ja* hi ha catalanoparlants que s'adrecen en català als interlocutors castellanoparlants, i castellanoparlants que adopten l'ús del català. De fet, en alguns moments fins i tot s'ha introduït la possibilitat que *ara ja* se senten més interaccions intergrupals en què cada interlocutor utilitza la llengua familiar, tot i que la majoria d'autors tendeixen a constatar que aquesta mena de converses continuen essent més aviat escasses.

Tanmateix, aquest relat passa per sobre de dues contradiccions: d'una banda, tal com hem constatat al primer apartat, no és possible, a hores d'ara, assegurar en quin moment històric la convergència lingüística cap al castellà va passar a ser la norma dominant als territoris de llengua catalana. De fet, si bé sabem quin era l'estat de les normes d'ús a l'àrea metropolitana de Barcelona a les acaballes del franquisme, no sabem l'abast dels col·lectius que en el conjunt del territori no practicaven aquesta norma pragmàtica, i fins a quin punt n'hi havia que ho feien per incompetència o per lleialtat lingüística. D'altra banda, aquest relat passa una mica per sobre del fet que, com hem vist, abans de les polítiques lingüístiques de normalització també hi havia alguns sectors castellanoparlants que estaven aprenent el català i fins i tot l'adoptaven com a llengua familiar de manera espontània, sense cap suport institucional. En aquest sentit, resulta rellevant de tenir en compte les dades de transmissió lingüística intergeneracional disponibles. És sabut que a Catalunya el català té una considerable capacitat d'atracció, de manera que avui dia hi ha un sector molt significatiu de castellanoparlants inicials que han transmès el català com a llengua primera als seus fills (Torres 2005). Ara bé, el que potser no és tan sabut és que aquest comportament no neix amb les generacions posteriors a la transició política, sinó que també es registrava, i de forma significativa, entre les generacions nascudes entre 1939 i 1958, socialitzades en ple franquisme i aparellades majoritàriament abans que qualsevol política normalitzadora pogués afectar-los (Torres 2005: 96).

Precisament, un cop d'ull a unes altres dades macrosociolingüístiques permet aportar nous matisos a la comprensió de com degueren evolucionar les normes d'ús al llarg de les darreres dècades del segle xx. Determinar directament l'aplicació de la norma de convergència cap al castellà mitjançant els estudis macrosociolingüístics de què es disposa per a aquest període és gairebé impossible, senzillament perquè les enquestes no inclouen preguntes que diferenciïn les tries lingüístiques de les persones enquestades segons la llengua familiar dels interlocutors.¹² L'única font en què es demana la llengua parlada amb els amics de llengua catalana, d'una banda, i amb els amics de llengua castellana, de l'altra, és l'*Enquesta sobre els Usos Lingüístics a Catalunya 2003* (d'ara endavant, *EULC-2003*).¹³

Les informacions que deriven de l'explotació de les dades de l'EULC-2003 a Torres (coord.) (2005) no permeten determinar amb exactitud l'aplicació de la norma de convergència, per diversos motius: d'una banda, perquè l'expressió «amic de llengua catalana/castellana» pot ser equívoca (és una persona per a qui aquesta llengua és la familiar? La d'ús habitual? La d'identificació?);¹⁴ de l'altra, perquè aquesta dicotomia deixa fora els amics bilingües. A més, les respostes a aquestes preguntes s'han encreuat, no amb la llengua familiar dels parlants, sinó amb la llengua d'identificació (concepte que distingeix *catalanòfons*, *castellanòfons* i *bilingües identitaris*). És a dir, no s'analitza en quina llengua s'adrecen els catalanoparlants familiars als castellanoparlants familiars, per exemple, sinó quin codi empenen els parlants que se senten catalanòfons amb els destinataris que ells mateixos perceben com si fossin de llengua castellana. Tanmateix, són les dades macroscòpiques a l'abast que més s'ajusten als objectius descrits, i per això es presenten com una primera aproximació a la qüestió.

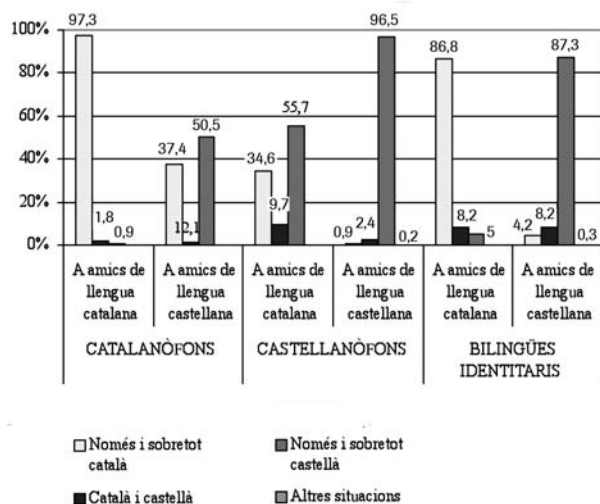
12 S'han revisat les enquestes que respecten el percentatge de nats fora de Catalunya d'acord amb les dades corresponents del darrer cens disponible —test de fiabilitat que aplica Torres (2003)—, i que tenen per àmbit el conjunt de Catalunya: CIS 1978, CIS 1993, INUSCAT 1996, DYM 1997, CIS 1998, Fabà *et al.* 2000, CIS 2001, Castells i Tubella 2002, i EULC 2003. Vegeu un recull de les enquestes sociolingüístiques disponibles a www.iecat.net/cruscat. També s'han revisat dos estudis centrats en els usos lingüístics d'infants (Canal i Vial 2002) i joves (Querol 2001) a Catalunya.

13 L'enunciat de les preguntes és: «Vostè, amb els seus amics / amigues de llengua catalana, en quina llengua parla?» i «Vostè, amb els seus amics / amigues de llengua castellana, en quina llengua parla?».

14 La llengua inicial o familiar fa referència a la llengua que l'enquestat va aprendre primer a casa de petit; en canvi, la llengua d'ús habitual es relaciona amb el codi dominant o principal, el que s'utilitza amb més freqüència. La llengua d'identificació s'associa amb la llengua que el parlant considera la seva.

El gràfic 8 permet observar la diferència en les pràctiques lingüístiques de cada grup d'identificació lingüística segons la llengua associada o atribuïda als destinataris. Les interaccions intragrups es desenvolupen en la llengua dels interlocutors (en català entre catalanòfons i/o catalanoparlants i en castellà entre castellanòfons i/o castellanoparlants). En les converses intergrupals, els catalanòfons opten per adaptar-se a la llengua dels interlocutors percebuts com de llengua castellana (50,5 % dels enquestats) més que no pas pel català (37,4 %), mentre que els castellanòfons mantenen la llengua per adreçar-se als amics de llengua catalana en el 55,7 % dels casos i només s'hi adapten en el 34,6 %. La majoria dels bilingües identitaris s'adapten a la llengua de l'interlocutor. Així, doncs, i a grans trets, a Catalunya, a l'entrada del segle XXI, ni els catalanòfons ni els castellanòfons no declaraven pas que no s'adaptessin automàticament als seus amics de l'altra llengua. Certament, l'adaptació dels catalanòfons als castellanoparlants superava amb escreix la dels castellanòfons als catalanoparlants —de fet, la duplicava—, però això no implicava que tots els castellanoparlants fossin immunes a l'ús de la seva segona llengua.

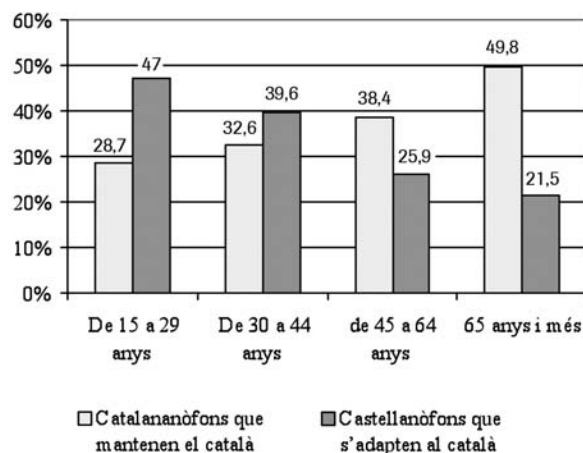
Gràfic 8. Llengua que parlen catalanòfons, castellanòfons i bilingües identitaris amb amics de llengua catalana i amics de llengua castellana

Font: elaboració pròpia a partir de Fabà (2005: 174).

La distribució per edats de les dades, a més d'oferir una visió general de les diferències generacionals en les pràctiques lingüístiques des d'un punt de vista sincrònic, permet fer-se una idea aproximada de l'evolució diacrònica d'aquestes pràctiques (vegeu el gràfic 9).

Gràfic 9. Catalanòfons que parlen català amb amics de llengua castellana i castellanòfons que parlen català amb amics de llengua catalana

Font: Fabà (2005: 177).

D'acord amb el gràfic 9, els més grans de 64 anys (nascuts abans de l'any 1939) no s'adaptaven automàticament a la llengua de l'interlocutor: quasi la meitat dels catalanòfons d'aquest sector de la població declarava que s'adreçava en català als amics de llengua castellana i gairebé un quart dels castellanòfons deia que parlava en català als de llengua catalana. Tampoc entre els més joves no se seguia inevitablement la norma de convergència al castellà: d'una banda, més d'un quart dels joves catalanoparlants deia que parlava en català als seus amics de llengua castellana, mentre que quasi la meitat dels joves castellanoparlants deia convergir lingüísticament cap als catalanoparlants. En altres paraules, d'acord amb aquests resultats, creixeria la convergència cap al castellà i seria majoritària entre els catalanoparlants, però també creixeria la convergència cap al català dels castellanoparlants.

És obvi que, pel que fa als elevats usos declarats de català, podríem trobar-nos davant d'un fenomen, constatat en diversos estudis (Vila 1996, Rosselló 2003 i Galindo 2006) de diferència entre la percepció de les tries lingüístiques i les tries lingüístiques reals en català: l'ús d'una mica de català —a vegades només mots esparsos o manlleus— fa que alguns individus que habitualment parlen castellà atribueixin molt més pes al català en els seus usos del que realment té. En canvi, els que empren el català habitualment no atorguen la mateixa importància al castellà que puguin fer servir, ans al contrari, encara que a la pràctica l'usin força, tendeixen a reduir la presència d'aquesta llengua en les dades declarades. Amb tot, la contundència de les tendències invita a

prendre-les, si més no, com a indicador d'alguns canvis de percepció, ni que sigui en la percepció de les etiquetes. Però si comparem les dades declarades amb els resultats de l'estudi «Escola i ús» es constata que, efectivament, l'ús més o menys sistemàtic de la segona llengua és més important entre els catalanoparlants, però de cap manera privatiu seu. És clar que els comportaments no són homogenis en tots els contextos: com més catalanoparlants hi ha a les escoles o més coneixement de català es declara en la zona on s'ubiquen, l'ús del català augmenta i la norma de convergència cap al castellà s'afebleix encara més. Per contra, la presència de castellanoparlants o coneixements baixos de català oral en la zona afavoreixen l'ús del castellà i el manteniment de la norma de subordinació. En tot cas, sí que pot afirmar-se que la convergència gaudeix avui de més pràctica i més bona reputació que mai entre les noves generacions independentment de la seva respectiva llengua inicial.

7. Síntesi i conclusions finals

La recerca microsociolingüística de les darreres dècades ha afavorit l'emergència d'un relat excessivament simplista de l'evolució de les normes de tria lingüística a Catalunya. Segons aquest relat, al llarg del franquisme, si no abans, s'hauria establert la convergència al castellà com a norma hegemònica arreu de Catalunya. En aquest context, la transició política i l'arribada de les noves institucions, sobretot en el camp de l'educació, haurien facilitat la irrupció de comportaments divergents de la norma, que serien en bona mesura resultat de les polítiques recatalanitzadores. A la llum de les dades i les reflexions anteriors, sembla que fóra convenient matisar en certa manera aquest relat en diversos sentits.

D'entrada, cal convenir que, fora d'alguns casos concrets, no disposem encara d'una cronologia prou detallada pel que fa al procés de bilingüització de les societats catalanòfonas al llarg del segle passat, la qual cosa implica que, a l'hora de conèixer el procés d'infiltració de l'ús del castellà entre la població autòctona, ens moguem en un terreny vague, segurament interferit per biaixos contemporanis. Tot fa pensar que la implantació generalitzada de la norma de convergència cap al castellà al llarg del segle xx va ser més tardana i possiblement més feble del que s'ha tendit a transmetre. Revisant els estudis del moment, sempre acaben apareixent mostres de no-seguiment de la norma, i això és un fet simptomàtic tenint en compte que la majoria de recerques es van fer en contextos geogràfics de màxima immigració espanyola. És una llàstima que no disposem de més dades corresponents a localitats i comarques amb menor impacte d'aquestes immigracions. En tot cas, però, el

més possible és que en totes les generacions de catalanoparlants recents hi hagi hagut sempre referents coneguts de persones i col·lectius que, per edat i competència o per lleialtat, vivien totalment instal·lats en el català, sense seguir la norma de convergència o fent-ho només en casos excepcionals. El fet que aquests col·lectius existissin i que, a més, no s'identifiquessin necessàriament amb els grups socials més desfavorits, deu haver estat crucial per a la supervivència del català, en la mesura que proporcionava grups de referència atractius que funcionaven en aquesta llengua.

En segon lloc, és possible que l'expansió de la tendència a convergir cap al castellà no sols no s'hagi invertit al llarg de les darreres dècades, ans al contrari, que s'hagi continuat difonent entre les noves generacions de catalanoparlants. Això és el que suggereixen les dades provinents de l'EULC-2003, tant en el terreny de les opinions analitzades per Fabà (2005) com en el dels comportaments declarats estudiats per Vila (2005). Tenint en compte que les actuals generacions de joves catalanoparlants tenen en termes generals uns alts nivells de competència en castellà —fruit de la demografia i l'entorn mediàtic hispanitzat construït durant els darrers 20 anys—, no és en absolut estrany que tinguin més facilitat per convergir cap al castellà que no pas els seus avis, molt més dominants en català malgrat l'educació franquista. Això explicaria no sols les dades evolutives pel que fa als usos d'aquest jovent (Vila 2005) sinó també les innombrables polèmiques entorn de la presumpta manca de lleialtat lingüística de les noves generacions.

Finalment, caldria dedicar una mica més d'atenció als col·lectius de castellanoparlants que no sols aprenen el català, sinó que el posen en ús en un alt nombre de contextos i per a funcions diverses, com fan Bretxa i Parera en aquest volum. Com hem vist, aquest comportament no és en absolut nou, ja que també es produïa fins i tot durant el franquisme, i és obvi que aleshores havia d'atribuir-se a factors socials no lligats amb el poder polític. L'aprenentatge i l'adopció del català, com a llengua de treball, habitual o fins i tot familiar, no pot atribuir-se només a les polítiques lingüístiques institucionals, i fóra bo que la sociolingüística catalana avancés en la línia de destriar les responsabilitats de totes dues influències, com fa, per exemple, Sorolla en aquest volum.

Fet i fet, probablement el que convé replantejar des de la recerca sobre els usos lingüístics no és tant si la norma de convergència cap al castellà va arribar a esdevenir majoritària entre els catalanoparlants —que és obvi que sí que hi ha esdevingut, sens dubte, si més no durant les darreres dècades— sinó més aviat l'autonomia que tenen, en aquest procés, les dinàmiques socials respecte de les polítiques públiques. Perquè tot fa pensar que, en els processos de normalització o substitució, aquestes dinàmiques tenen un

espai força més ampli del que se'ls ha atribuït fins ara en les recerques sobre el català.

8. Bibliografia

- ANGUERA, P. (1997). *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries.
- ARACIL, LL. V. (1968). «Pròleg». A: ESCALANTE, E. *Les xiques de l'entresuelo. Tres forasters de Madrid*. València: Lavinia, pàg. 9-88.
- BASTARDAS, A. (1986). *Llengua i immigració. La segona generació immigrant a la Catalunya no-metropolitana*. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- BENET, J. (1995). *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOIX I FUSTER, E. (1993). *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- BOIX I FUSTER, E. i VILA I MORENO, F.X. (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.
- BOIX I FUSTER, E. (2004). «El camí fins a la situació contemporània del català i del castellà a Catalunya: entre la complexitat i la fragilitat». A: PAYRATÓ, LL., i VILA I MORENO, F.X. *Les llengües a Catalunya. Cicle Joan Coromines III*. Barcelona: Fundació Caixa de Sabadell, pàg. 13-27.
- CALSAMIGLIA, H. i TUSÓN, A. (1980). «Ús i alternança de llengües en grups de joves de Barcelona: Sant Andreu del Palomar», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 3, pàg. 11-82.
- CANAL, I. i VIAL, S. (2002). *Llengua i escola a l'ensenyament primari*. Informe no publicat, SEDEC.
- COROMINES, J. (1982 [1954]). *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (9a ed.). Mallorca: Moll.
- CREXELL, Joan (1987). «Detenció de Gaudí l'11 de setembre de 1924», *Serra d'Or*, pàg. 335, pàg. 17-19.
- ÉRILL, G., FARRÀS, J. i MARCOS, F. (1992). *Ús del català entre els joves a Sabadell. Coneixement, ús i actituds dels estudiants de secundària. Sabadell, curs 1985-86*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.
- FABÀ, A. (2005). «Usos lingüístics i grups identitaris. Preferències i opinions lingüístiques». A: TORRES, J., VILA I MORENO, F.X., FABÀ, A. i BRETxa, V., pàg. 171-212.
- FERRANDO FRANCÉS, A. i NICOLÁS AMORÓS, M. (2005). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: UOC; Pòrtic.
- FERRER I GIRONÈS, F. (1986). *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui* (2a ed.). Barcelona: Ed. 62.
- GALINDO, M. (2006). *Les llengües a l'hora del pati. Usos lingüístics en les converses dels infants de primària a Catalunya* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona.
- GALINDO, M. i VILA, F.X. (2008). «Usos lingüístics a les hores del pati de les escoles catalanes». A: GALINDO, M., *Les llengües en joc, el joc entre llengües*. Lleida: Pagès Editors, pàg. 61-118.
- LODARES, J.R. (2000). *El paraíso políglota*. Madrid: Taurus.
- MARFANY, J.L. (2008). *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenç.
- MARQUÈS, S. (2001). «Els educadors». A: VALLVERDÚ, F. (dir.). *Enciclopèdia de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, pàg. 97-99.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M.A., FORT CAÑELLAS, M.R., ARNAL PURROY, M.L. i GIRALT LATORRE, J. (1995). *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, Departamento de Educación y Ciencia. Universidad de Zaragoza, vol. 1 i 2.
- MENA, C., SERRA, J.M. i VILA, I. (1994). *Catalanització escolar, tipologia lingüística de l'aula i ús de la llengua catalana*. ICE-Universitat de Barcelona-Departament de Psicologia, Universitat de Girona (document no publicat).
- MONTOYA ABAT, B. (1996). *Alacant: la llengua interrompuda*. Paiporta, València: Denes 10.
- MONTOYA ABAT, B. (2000). *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- NINYOLES, R.L. (1969). *Conflicte lingüístic valencià. Substitució lingüística i ideologies diglòssiques* (2a ed.). València: Tres i Quatre.
- NINYOLES, R.L. (1971). *Idioma i prejudici* (3a ed.). Palma de Mallorca: Moll.
- NUSSBAUM, L. (1992). «Manifestacions del contacte de llengües en la interlocució», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 10, pàg. 99-123.
- PUEYO I PARIS, M. (1987). *Variabls en el procés de minorització de la comunitat lingüística catalana*. Lleida: Estudi General de Lleida.
- PUJOLAR, J. (1993). «L'estudi de les normes d'ús des de l'Anàlisi Crítica del Discurs», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 11, pàg. 61-78.
- QUEROL, E. (2001). «Evolució dels usos i de les representacions socials de les llengües a Catalunya (1993-2000)», *Noves SL*, 2, estiu. (http://cultura.gencat.net/llengcat/noves/hm01estiu/catalana/querolb1_10.htm)
- ROSSELLÓ, C. de (2002). «¿Catalán o castellano? Elección de lenguas de casa a la escuela». Comunicació presentada al II Simposio Internacional sobre o Bilingüismo «Bilingüismo e educación, da familia á escola». Vigo, 23-26 d'octubre de 2002.

- TORRES, J. (2003). «L'ús oral familiar a Catalunya», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 17, pàg. 47-76.
- TORRES, J. (COORD.), VILA I MORENO, F.X., FABÀ, A. i BRETXA, V. (2005). *Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003*. Generalitat de Catalunya, Secretaria de Política Lingüística.
- UNAMUNO, V. (1997). *Lenguas, identidades y escuela: etnografía de la acción comunicativa* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona.
- VILA I MORENO, F.X. (1996). *When Classes are over. Language Choice and Language Contact in Bilingual Education in Catalonia* (tesi doctoral). Vrije Universiteit Brussel.
- VILA I MORENO, F.X. (1998a). «Alternança de llengües català / castellà entre alumnes escolaritzats en català: creació i manteniment de les normes d'ús». A: Boix, E., Alturo, N., Lloret, M.R., Lorente, M. i Payrató, L. (ed.) *El contacte i la variació lingüística: descripció i metodologia*. Barcelona: PPU; Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Secció de Lingüística, pàg. 17-42.
- VILA I MORENO, F.X. (1998b). «El model de conjunció en català: impacte sobre les normes d'ús lingüístic». A: ARNAU, J. i ARTIGAL, J. M. (ed.) *Els programes d'immersió: una perspectiva europea*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, pàg. 381-390.
- VILA I MORENO, F.X. (2005). «5. Els usos lingüístics interpersonals fora de la llar. Els usos lingüístics en general». A: Torres (coord.) *Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003. Llengua i societat a Catalunya en els inicis del segle XXI*. Barcelona: Secretaria General de Política Lingüística, Generalitat de Catalunya, pàg. 109-143.
- VILA I MORENO, F.X. (2006). «Una, dues... moltes? Llengües inicials i transmissió lingüística a Catalunya». A: *Seminari: La multiculturalitat i les llengües, Centre Ernest Lluch -CUIMP, 10 d'octubre 2006*. Barcelona: Centre Ernest Lluch - Universidad Internacional Menéndez Pelayo, pàg. 137-155.
- VILA I MORENO, F.X. i VIAL, S. (2000). *Informe «Escola i Ús». Les pràctiques lingüístiques de l'alumnat de 2n nivell de cicle superior d'educació primària de Catalunya en situacions quasi-espontànies*. Barcelona: Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya.
- VILA, I. (1995). *El català i el castellà en el sistema educatiu de Catalunya*. Barcelona: Horsori.
- WEINREICH, U. (1953). *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Andre Martinet Linguistic Circle. Traducció catalana: (1996). *Llengües en contacte*. Alzira: Bromera.
- WOOLARD, K. A. (1989) *Double Talk. Bilingualism and the Policy of Ethnicity in Catalonia*. Stanford: Stanford University Press. Trad. catalana ampliada: (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: Edicions de la Magrana.